

VILNIAUS UNIVERSITETO PROFESORIUS – BALZACO HEROJAUS PROTOTIPAS

Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė

Vilniaus pedagoginio universiteto
Visuotinės literatūros katedros docentė

„Vilniaus labdarys – Balzaco herojus“ – daugiau kaip prieš dvidešimt metų tokiu pavadinimu išspausdintas Vytauto Bogušio straipsnis sukėlė didelį prancūzų literatūros žinovų ir mylėtojų Lietuvoje susidomėjimą¹. Vilniaus universiteto medicinos profesorius, XIX amžiuje visoje Europoje žinomas mokslininkas ir garsus gydytojas praktikas **Jozefas Frankas (1771–1842)** – pasaulinio garso prancūzų rašytojo **Honoré de Balzaco** romano *Kaimo gydytojas (Le Médecin de campagne, 1832–1833)* prototipas! Ir vis dėlto apie patį Jozefą Franką šiuolaikinei lietuvių visuomenei mažai kas žinoma. Nors vyresni Vilniaus senamiesčio gyventojai ir šiandien nesunkiai parodytų „Frankų namus“ Didžiojoje gatvėje, retas kuris žinotų, kad Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomi net penki prancūzų kalba rašyti Jozefo Franko atsiminimų rankraščių tomai. Padėtis pasikeitė, kai 2001 metais leidykla „Mintis“ paskelbė to paties universiteto docentės Genovaitės Dručkutės išverstą Jozefo Franko atsiminimų Vilniaus laikotarpio dalį². Ši knyga atskleidžia

intensyviausią kūrybinę profesoriaus veiklą, o kartu – beveik dviejų dešimtmečių (1805–1823) intelektualiojo ir visuomeninio Vilniaus gyvenimo laikotarpį. Veikalas turėtų mums gelbėti besiaiškinant, kaip mokslo vyras, aukščiausio rango valstybės pareigūnus, grafų, kunigaikščių šeimas gydantis žmogus galėjo tapti pavyzdžiu kaimo gydytojo paveikslui kurti.

Nuo 1975 metų Prancūzijoje išleista įdomių Balzaco romano *Kaimo gydytojas* tyrinėjimų, kuriuos galima pasitelkti, tačiau nė viename nepavyko rasti bent kiek nuodugnesnio mums rūpimo fakto komentaro. Tai dar labiau skatina grįžti prie šios nepaprastos istorijos.

Mūsų istorijos šaltinis – realus ir akiavaizdus. Intrigą sukūrė paties prancūzų rašytojo laiškas. 1849 m. balandžio 30 d. iš Verchovnios, būsimosios žmonos Evelinos Hanskos dvaro Ukrainoje, pasiligojęs Balzacas parašė savo seseriai:

[...] Laimėi, čia yra vienas pirmiausių **garsiojo Franko, mano Kaimo gydytojo prototipo**, mokinių, kuris mane paskutinio priepuolio metu konsultavo. Jiedu su sūnumi pripažino *paprastą hipertonią*, ir abu vieningai nusprendė, kad pasveiksiu [...].³

¹ Vytautas Bogušis, „Vilniaus labdarys – Balzaco herojus“, *Nemunas* 8, 1975, 34–37.

² Jozefas Frankas, *Atsiminimai apie Vilnių*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Dručkutė, Vilnius: Mintis, 2001.

³ Honoré de Balzac, *Correspondance* V, Paris: Garnier Frères, 1969, 557.

Šis laiško sakinytis Balzaco *Susirašinėjimų* tome turi dvi nuorodas. Komentarų autorius, Paryžiaus nacionalinės bibliotekos direktorius Roger Pierrot puslapio apačioje paaiškino, kuri Franką turi mintyje rašytojas:

Ponas Le Yaouancas (*Nosographie de l'humanité balzacienne*, 1959, p. 11–12) įrodė, kad kalbama ne apie garsų vokiečių gydytoją Jahaną Pėterį Franką (Jean-Pierre Frank, 1745–1821), bet apie jo sūnų Jozefą (Joseph), kuris ilgą laiką vertėsi medicinos praktika Vilniuje; tikriausiai ten jo mokinys buvo daktaras Knothe, Verchovnios [Wiierzchownia] gydytojas.

Kitoje nuorodoje apgailestaujama:

Jozefo Franko asmenybė per mažai žinoma, kad galėtume šį Balzaco teiginį lengvai patikrinti. Sunku įsivaizduoti, kaip 1833 metais jis galėjo žinoti apie gydytoją, užsiimančią medicinos praktika Lietuvoje. Laure Surville (rašytojo sesuo – *N. V. K.*) pasiūlė Benasio prototipu laikyti gydytoją Bossioną; buvo paminėti ir kiti modeliai: Berliozo tėvas gydytojas Rome'as de Vorrepe'as, La Rochefoucauld-Liancourt'as ir ypač pastorius Oberlinas. Tačiau manoma, kad Balzaco tvirtinimas neabejotinai nusipelno tyrimo, kurio dar niekas neatliko.⁴

Honoré de Balzaco ir Jozefo Franko ryšys iki šiol lieka paslaptingas. Galimas šio ryšio prielaidas pagal turimus duomenis atskleidė Vilniaus universiteto bibliotekos mokslinis bendradarbis Vytautas Bogušis⁵. Ryšio tyrimą inicijavo Balzaco studijų grupės narys Prancūzijoje Edmond'as Brua. Tai jis rašė laiškus į universiteto biblioteką, prašydamas žinių apie tėvą ir sūnų Frankus, Hanskos gydytoją Adolphą Knothe, o atsakydamas pateikė savo versiją apie galimus rašytojo informatorius. Brua nuomone,

realiausi du Bogušio paminėti šaltiniai. Pirmas – 1812 metų karo dalyviai, kurių dalis gydėsi universiteto klinikose ir kitose Vilniaus ligoninėse. Kai kurie kariškiai, ypač medikai, buvo Franko ar jo kolegų globojami ir vėliau jo rūpesčiu grįžo į gimtinę. Frankas tarpininkavo daugeliui prancūzų, kurie ieškojo kare dingusių ar į nelaisvę pakliuvusių artimųjų. Keletas Prancūzijos medikų buvo Vilniaus medicinos draugijos nariai; jie su Franku susirašinėjo, keitėsi darbais. Kitas šaltinis – 1830–1831 metų sukilimo emigrantai Prancūzijoje, tarp kurių buvo nemažai Vilniaus universiteto auklėtinių ir medikų. Todėl visiškai įtikėtina, kad dar prieš 1831-uosius Balzacą pasiekė žinios apie Vilniaus universiteto profesoriaus visuomeninę ir mokslinę veiklą, kuri tuo metu neturėjo sau lygių⁶.

Tačiau, geriau pastudijavęs Jozefo Franko veiklą, Brua daro išvadą, kad vis dėlto Balzaco personažo daktaro Benasio charakterio bruožai labai skirtingi, taip pat neatrodo, kad daktaras Frankas laikėsi panašių politinių koncepcijų. Esą, vienintelis panašus abiejų bruožas – gailestingumas, mielaširdingumas. Šis tyrinėtojas, be Franko, nurodo ir kitus Benasio prototipus, tarp jų – daktarą Rome iš Vorepo ir ypač daktarą Bosioną iš Isle-Adamo (netoli Paryžiaus), gydžiusį Balzacą jaunystėje (pastarąjį kaip prototipą labiausiai pripažino Balzaco sesuo). Prancūzų tyrinėtojai, pristatydami romaną, paprastai mini šiuos ir kitus Benasio prototipus, tačiau apie Jozefą Franką neužsimena. Kodėl? Atsakydamas į Brua užklausimą, Bogušis papildė prancūzų mokslininko tyrimą keliais faktais iš Fran-

⁴ *Ten pat.* Vertė straipsnio autorė.

⁵ Bogušis, 1975, 34–37.

⁶ *Ten pat.*, 35.

ko biografijos; Benasio–Franko analogijos jam leido padaryti išvadą, kad „Benasis yra J. Franko literatūrinis portretas“⁷. Pasigilinsime į kai kuriuos iš šių faktų ir analogijų, mėgindami suprasti, kodėl Balzaco studijų grupės narių Benasio–Franko paralelė neįtikino.

Vytautas Bogušis pateikia Jozefo Franko *Atsiminimuose* aprašytą jo tėvo Johano Pėterio Franko susitikimą su prancūzų imperatoriumi Vienoje, kurio metu paaiškėjo, kad Jozefas buvo pristatytas Napoleonui Paryžiuje prieš 1809 metus⁸. Svarbu, kad Napoleonas tai atsiminė ir kad paskyrė jo tėvą savo asmeniniu gydytoju konsultantu (anksčiau buvusį caro Aleksandro šeimos gydytoju). Kitas svarbus faktas – Jozefas Frankas, teikęs pagalbą Napoleono kariams, 1816 metais gavo iš karaliaus Liudviko XVIII per užsienio reikalų ministrą perduotą Lelijos ordiną „už prancūzų belaisvių globą“. Dar pridursime, kad 1809 metais Jozefas Frankas tapo Paryžiaus praktinės medicinos draugijos garbės nariu, o 1821 – gavo Monpeljė praktinės medicinos draugijos nario korespondento diplomą.

Bogušis, ginčydamas Brua pastabą dėl skirtingų Franko ir Benasio politinių koncepcijų, nurodo, kad abu buvo savotiški demokratai – monarchistai, tik Benasis idealizuoja Napoleoną.

Kad patvirtintume arba paneigtume dviejų tyrinėtojų nuomonę, siūlome aspektinę Balzaco romano analizę, kuria siekiame išryškinti herojaus portretą ir jo ryšį su kitomis romano istorijomis. Kie-

kvieniu atveju ieškosime sąsajų su Jozefo Franko asmenybės ir gyvenimo detalėmis, aprašytais jo paties *Atsiminimuose apie Vilnių* (toliau šį pavadinimą trumpinsime: *Atsiminimai*). Neturėdami jokių kitų dokumentų, teigiame, kad Jozefo Franko ir jo *Atsiminimų* herojaus ryšys yra autentiškas, nekvestionuojamas.

Pirmiausia mums rūpi, apie ką šis prancūzų rašytojo romanas? Apie kaimo švietusolį, ne tik gydytoją, bet ir mokytoją bei teisėją, merą, visų žmonių reikalų tvarkytoją, vargšų globėją – tikrą visuomenės lyderį. Apie idealiai tvarkomą kraštą – nedidelę utopinę šalį Alpių kalnuose. Tačiau šiam kūrinii būdinga dviejų siužetinių linijų pynė: šalia gydytojo Benasio gyvenimo linijos svarbi ir kita – Napoleono siužetinė linija. Kaip jos koreliuoja tarpusavyje, aptarsime kiek vėliau.

Romanas susideda iš kelių pasakojimų, kurie sukasi apie pagrindinį personažą ir yra vienaip ar kitaip su juo susiję. Jam būdingas panoraminis žvilgsnis – prie svarbiausio subjekto artėjama po truputį, nenusižengiant Balzaco metodui: pirmiau rėmai, paskui portretas. Kūrinys prasideda taip:

1829 metais, gražų pavasario rytą, kokių penkiasdešimties metų vyriškis jojo kalnuotu keliu, vedančiu į stamboką gyvenvietę šalia didžiojo šartriečių vienuolyno.⁹

Tačiau raitelis yra ne pagrindinis, kaip galėtume tikėtis, bet funkcinis personažas, renkantis žinias apie svarbiausią veikėją. Skaitytojui apie jį pasakoma, kad tai

⁷ *Ten pat*, 37.

⁸ Žr. Frankas, 2001, 278.

⁹ Honoré de Balzac, *Le médecin de campagne*, Paris: Gallimard, 1978, 45. Kadangi romano lietuvių kalba neturime, šias ir kitas ištraukas vertė straipsnio autorė.

– buvęs Napoleono armijos kavaleristas kapitonas Ženestas, tačiau gydytojui Benasiui jis prisistatys svetima pavarde. Tik gerokai vėliau prisipažins, kad jo tikslas buvęs šnipinėti, sužinoti tiesą apie legenda virtusį asmenį. Taip į romaną įpinama savotiška detektyvinė intriga, kurią po truputį narplioja šnipinėtojas – ne veltui tyrimą vainikuoja jam skirta „kaimo gydytojo išpažintis“ (IV skyrius), po kurios Ženestas susigėdęs atsiprašo melavęs. Ir, savo ruožtu, papasakoja savo paties istoriją, apsako savo bėdas, prašydamas gydytojo pagalbos. Mat padarė išvadą, kad Benasis iš tiesų yra tas žmogus, kurio jis ieško.

Ne veltui Ženestas – buvęs Napoleono karys. Kai kapitonas pagarbiai teiraujasi valstiečių apie jų gydytoją, sakytojas pažymi, kad „kariai geriau už kitus geba įvertinti klumpėmis avinčio kilnumą ir nuskurėlio krikščionišką elgesį“¹⁰. Prieš Benasio namus, Ženestas nusivilia jų nerūpestinga išvaizda, pravirais vartais, bet susižavi švaria arklide, puikiais, įmutilusiais arkliais. Tai vadinamieji balzakiški „išoriniai dokumentai“, bylojantys apie tam tikrus charakterio ypatumus, šiuo atveju leidžiantys spręsti, kad Benasis visiškai abejingas nuosavybei, bet rūpestingas ir metodiškai besilaikantis savo paties nustatytos tvarkos. Paties gydytojo nėra namie, ir ši situacija dar labiau kursto skaitytojo smalsumą. Prieš išvysdamas tą, dėl kurio atvyko, vienoje trobelėje šalia malūno Ženestas dar aptinka Benasio portreto eskizą; taip pamažu nudengiamos paslapties skraistės, supančios išties legendinį asmenį – tiek daug apie žmogų jau išgirsta ir pamatyta.

¹⁰ *Ten pat*, 55.

Po ilgos įžangos pagaliau pateikiamas detalus fizinis kaimo gydytojo portretas. Tai buvo vidutinio ūgio vyras, pečiuitas ir plačia krūtine, panašiu į satyro veidu: truputį išlenkta kakta, su reikšmingais iškilumais, riesta nosis su dvasingai įskeltu galiuku, išsišovę skruostikauliai, storos raudonos lūpos¹¹. „Rudas akis sugyvino aštrus žvilgsnis, kuriam akies obuolių perlamutras teikė ryškaus spindesio ir reiškė slopinamas aistras. Kadaisė buvę juodi, o dabar žili plaukai, gilios veido raukšlės ir stori jau nubalę antakiai, gumbuota ir jau gyslota nosis, pageltusi, raudonomis dėmelėmis išmarginta oda išdavė vyrą esant penkiasdešimtmetį ir turintį varginančią profesiją. [...] tai buvo viena iš tų, liaudiškai tariant, kvadratinių galvų.“¹²

Bogušis teigia, kad Franko ir Benasio „panaši išorė“. Iš tiesų, žvelgdami į Jono Rustemo tapytą Jozefo Franko portretą (atspaustą ir ant *Atsiminimų* viršelio), matome kai kurių panašumų: truputį išlenka kakta su iškilumais, storos raudonos lūpos, rudos gana išraiškingos akys. Vyresnio amžiaus Franko portrete (nežinomas XIX amžiaus litografas) vilnietis profesorius labiau nuplikęs, su gilesnėmis raukšlėmis kaktose ir apie lūpas. Akivaizdus nesutapimas – Franko nosis nei riesta, nei gumbuota. Būtent pats Balzacas turėjo riestą nosį su įskeltu galiuku, kurį čia pamalonina epitetu „dvasingas“, o jo rudose akyse žaidę paslaptingi auksiniai žiburiukai. Amžininkų liudijimu, Balzaco išvaizda buvusi kaip angliadegio ar kaštonų pardavėjo ir liaudiškai jo galvą buvo galima pavadinti

¹¹ *Ten pat*, 64–65. Čia versta atrenkant detales. Toliau kabutėse vertimas filologinis.

¹² *Ten pat*.

„kvadratine“; ji nesiderino su rašytojo vidine inteligencija ir proto aštrumu. Romane, tik atidžiau ištyręs Benasio veidą, Ženestas suprato, kad jis „išdavė slaptą būtį, prieštaraujančią išoriniam vulgarumui“¹³. Apie Jozefą Franką, regis, nieko panašaus nebuvu galima pasakyti. Ar Balzacas buvo įžymų mediką sutikęs (1823 metais Frankas išvyko iš Vilniaus ir apsigyveno Italijoje), ar matė nutapytus jo portretus? Klausimas lieka be atsako. Tad šiuo atveju įmanomas tik tipologinis lyginimas. Greičiausiai galime teigti, kad fizinis šio personažo portretas yra „sintetinis“, kaip ir daugelio kitų rašytojo veikėjų. Tai paliudija ir du, atrodo, vienas kitam prieštaraujantys apibūdinimai: „riesta nosis“ ir čia pat: „gumbuota nosis“, skirti tam pačiam asmeniui. Beje, prancūzų tyrinėtojai pažymėjo, kad „Balzacas-Benasis“ kūrė istoriją, kartu rašydamas ir savo autobiografiją¹⁴.

Nepaisant prieštaringos išvaizdos – teikiančios personažui paslaptinumą – gydytojo autoritetas aplinkiniams neginčijamas, o santykiai – ne tik pagarbūs, bet ir artimi, šeimyniški. Valstiečiai į Benasį kreipiasi „pone mere“, o šis atsako „mano vaikai“. Toks tėviškas elgesys romane antrinamas pasakojimuose apie Napoleoną: šis visus armijos karius laikė savo šeima.

Neabejotinas Vilniaus gydytojo ir profesoriaus autoritetas siekė daug platesnes, nei Benasio, teritorijas, ir šeimyniškas familiarumas santykiuose su aplinkiniais jam nebūdingas, tačiau Vilniaus medicinos instituto studentai viešai buvo vadinami pono Franko vaikais¹⁵. Galime manyti,

kad tokį požiūrį Jozefas paveldėjo iš savo tėvo Johano Pėterio Franko. *Atsiminimuose* skaitome: „Visi žino, kad mano tėvui jo studentai buvo kaip savi vaikai. Kuo toliau jie atsidurdavo nuo tėviškės, tuo labiau mano tėvas jais rūpindavosi.“¹⁶ Beje, tarsi antrindamas Napoleonui, *Atsiminimuose* tėvišką elgesį savaip demonstruoja, Franko nuomone, pavyzdingas rusų imperatoriaus Aleksandro elgesys.

Apsigyvenęs Benasio namuose, dalyvaudamas priėmimuose ir lankydamas kartu su gydytoju jo ligonius, Ženestas tampa visų jo gerų darbų liudininku. Benasis pasirodo besąs ne tik geras gydytojas, bet ir puikus ūkininkas, organizatorius, strategas, diplomatas. Iš vargšų jis niekuomet neėmė pinigų; turtingesni jam siuntė dovanas arba jo nurodyti užmokėdavo už vaisius, kurių reikėjo vietos vargingiesiems. Taigi, gydė nemokamai, net buvo įsteigęs prieglaudos namus. Suvokęs, kad kaime ligų sukėlėjas – tamsa, drėgmė ir blogos buities sąlygos, ėmė statyti gyventojams namus šviesesnėje slėnio pusėje, rūpintis kelių tiesimu, verslu ir žemdirbyste. Tapęs meru, gebėjo sutarti su buvusios valdžios atstovais ir vykdyti krašto atstatymo politiką – teisingą, sąžiningą ir ekonomiškai naudingą visiems, kol pagaliau atsilikęs kraštas tapo klestinčia vietoje, traukiančia aplinkinius gyventojus. Gyvenvietė išaugo kelis kartus, tapo centru, aprūpinančiu Grenoblį maisto produktais ir kitomis prekėmis. Svarbiausia, kad įgyti turtai Benasiui visuomet buvo tik priemonė, bet ne tikslas. O rezultatas? Benasis žino, kad jeigu kas į jį pasikėsintų, kad ir po dešimties metų, vis

¹³ *Ten pat*, 343.

¹⁴ *Ten pat*.

¹⁵ Jozefas Frankas, 2001, 301.

¹⁶ *Ten pat*, 182.

viena būtų pats nudėtas – paprasčiausiai dėl to, kad žmonės jam dėkingi – štai ir rezultatas. Taigi, Benasis – „žmogus-orkestras“, idealus šviesuolis, be jokios dėmės.

Jozefo Franko atminimas taip pat šviečia Vilniui ir vilniečiams. Beveik dvidešimt metų jis skaitė vidaus ligų kursą universitete; tėvo įsteigta universitetinė Terapijos klinika, jo vadovaujama, tapo viena iš geriausių Europoje; jis pirmas Lietuvoje ėmė rinkti statistinius duomenis apie gyventojų sveikatingumą, vyraujančias ligas ir jų priežastis, sudarinėti apylinkių gyventojų medicininius topografinius aprašymus. Profesorius įkūrė Vilniaus medikų draugiją, Motinystės institutą ir Vakcinacijos institutą, suorganizavo net kelias labdaringas institucijas: nemokamą ambulatorinį gydymą ir vaistų išdavimą vargšams, neturtingų ligonių gydymą jų namuose. Garsusis medicas pasižymėjo organizaciniais gabumais ir sąžiningumu bei pareigingumu: jis ne kartą kreipėsi į universiteto vadovus su pasiūlymais, kaip ekonomiškiau tvarkyti aukštosios mokyklos ūkį ir kokius garsius specialistus kviesiti, siekiant dar labiau pakelti europinį mūsų *Alma Mater* lygį. Jis atvirai kritikavo neekonomišką, neracionalų universiteto valdymą, tuojau reaguodavo į neprotingus sprendimus – išlaidavimą, pinigų švaistymą neaiškiems tikslams (ne kartą rašė universiteto kuratoriui Adomui Čartoriskiui, kaip geriau panaudoti valstybės skiriamus pinigus). Pats sutiko užimti valdžios išlaikomo Medicinos instituto prefekto vietą su sąlyga, kad dirbs be atlyginimo; tą pačią sąlygą patenkinus, vadovavo Gailestingųjų seserų ligoninei. Lėšų naujai įkurtoms institucijoms gaudavo, organizuodamas labdarinius koncertus,

spektaklius, operos pastatymus, kuriuose paprastai dalyvaudavo jo žmona Kristina, buvusi Genujos operos solistė. Sykį paklaustas, „kokį gavote atpildą už tokį vargą?“, atsakė: – „Ramią sąžinę“¹⁷. Nuolat svarstydamas, kaip geriau tvarkyti ūkį, kad universitetą būtų galima paversti pavyzdinga įstaiga, 1809 metais buvo sumanęs, jog reikėtų parduoti universiteto pastatus ir namus, gautus pinigus pridėti prie didžiulių sumų, dosniai skiriamų imperatoriaus Aleksandro, ir pastatyti akademinį miestelį, kur telktųsi mokomieji pastatai, profesorių butai, seminarijos, mokyklos. Pretenduodamas į universiteto rektoriaus vietą, profesorius pateikė ateities projektą. „Rėmiausi naudos visuomenei principu“, – rašo Frankas, kurdamas tokios aukštosios mokyklos viziją, kurioje studentai ne tik įgytų mokslo pradmenų, bet ir išmoktų politinės, žemės ūkio, prekybos, namų ūkio ir labdaros ekonomijos, mokėtų valdyti savo žemes, turtus ir namų ūkį, supratingai lengvintų vargšų dalią¹⁸. Tokiame projekte susijungia gydytojo ir visuomenės poreikių žinovo, jos viso ūkio tvarkytojo kompetencijos. „Po gyvybės apsaugos – nuosavybės apsauga pati švenčiausia“, – pažymi *Atsiminimų* autorius. Mums ne taip svarbu, kad šis projektas nelaimėjo, nes tąsyk Frankas nebuvo išrinktas rektoriumi; beje, šis postas vėliau du kartus jam buvo siūlytas, bet profesorius atsisakė, teisindamasis, kad turi pakankamai pareigų ir konkrečių darbų, kuriuos sąžiningai atlikdamas, krašto gerovei pasitarnaus ne mažiau. Svarbiau atskleisti Franko visuomenines ir politines

¹⁷ *Ten pat*, 295.

¹⁸ *Ten pat*, 250–251.

pažiūras ir suprasti, kaip jos siejasi su Balzaco romane reiškiamą pasaulėjautą.

François-Xavier Mioche'as, tyrinėdamas mums rūpimą Balzaco kūrinį, kelia klausimą, ar *Kaimo gydytojas* – politinis romanas¹⁹. Jis daro prielaidą, kad, rašydamas šį veikalą, Balzacas puoselėjo du ambicingus užmanymus: vienas – būti legitimistų partijos dvasiniu vadovu, o kitas – savo rašymu užbaigti didįjį Napoleono kūrinį. Esą, tai įrodo paties rašytojo žodžiai:

Atlikau savo šaliai didelį darbą: ši knyga vertesnė už įstatymus ir laimėtus mūšius.²⁰

Pažiūrėkime, kaip pats romano herojus supranta savo misiją. F.-X. Mioche'as pažymi, kad Benasis nenori būti politikas; jis save apibrėžia kaip administratorių. Svarbiausias jam atrodo ekonominis pagrindas. „[...] administravimas – tai menas taikyti įstatymus, nepažeidžiant interesų, tad viskas čia lokalu“, – aiškina Benasis Ženes-tui²¹. Pasirodo, jis ilgai svarstęs, ar jam būti klebonu, kaimo gydytoju ar teisėju, nes visos trys profesijos kaime labai reikalingos: viena tvarsto sielos žaizdas, kita – kūno, o trečią rūpi piniginiai reikalai. O politikos misija – padėti kapitalo apyvartai. Mioche'as įvardija tris kaimo (tiksliau – miestelio) raidos etapus: pirmas – gyvenvietės rekonstrukcija; antras – gyventojų judėjimas fizine prasme; trečias – naujų įstaigų kūrimas, vertinamas kaip pramoninė raidos fazė. Taip sukuriama savotiška

autonomija, kuri tačiau nėra uždara: kviečiami specialistai iš aplinkinių regionų (batsiuvys, merijos sekretorius, mokyklos direktorė.). Ir čia netoleruoti jokie prietariai. „Vietoj įvairiausių tikėjimų, vertiname interesus“, – teigia Benasis²². Per šešias savaites Benasio miestelyje gerokai padaugėjo gyventojų (net trimis šimtais, ir tai kritikų buvo įvertinta kaip utopijos elementas). Mioche'as Benasio veiklą apibūdina kaip „misionierišką apolitizmą“ ir įžiūri joje sensimonizmo bruožų. Kadangi darbo organizavimas, siekiant patenkinti ekonominius poreikius, yra svarbiau už socialines ar politines formas, apibrėžiančias individualią ar kolektyvinę tapatybę, tinka ir Saint-Simono tezė „patriotizmas yra tik nacionalinis egoizmas“²³.

O Frankas savo tėvui 1811 m. gegužės 8/15 d. laiške iš Vilniaus rašė: „[...] Mane čia laiko veiklumo pavyzdžiu [...]. Naudojuosi absoliučia nepriklausomybe ir tokia pagarba, lyg užimčiau vieną svarbiausių valstybinių postų.“²⁴ Tad gydytojo ir valstybės valdytojo pareigos tarpusavyje dera. Valdytojui svarbiausia – žiūrėti krašto ekonominių interesų. Franko gyvenimo Vilniuje metu Lietuva buvo Rusijos dalis, o rusų tvarka daugeliu atžvilgių profesoriui atrodė pagirtina: Lietuvai suteikta daug privilegijų (viena jų – lenkų kalbos išsaugojimas), o imperatoriaus finansuojamas Vilniaus universitetas tapo turtingiausias Europoje. Todėl galima kviesti geriausius profesorius iš užsienio tam, kad lietuvių švietimas

¹⁹ François-Xavier Mioche, „Le Médecin de campagne“, roman politique?, *L'Année balzacienne: nouvelle série* 9, Paris: Presses Universitaires de France, 1988, 305–319.

²⁰ *Ten pat.*

²¹ Balzac, 1978, 105.

²² *Ten pat.*, 103.

²³ C.-H. de Saint-Simon, „Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains“, *Œuvres*, Paris: Anthropos, 1966, 44, cit. iš Mioche, 1988, 308.

²⁴ Frankas, 2001, p. 325.

būtų aukščiausio lygio. Frankas piktinasi, kad, sužinoję apie rusų pralaimėjimą prie Austerlico, žymiausi Vilniaus profesoriai per pietus pas rektorių Stroinovskį gėrę už Napoleono sveikatą: „Pasipiktinau jų nedėkingumu imperatoriui Aleksandriui: jis pasirūpino visų padėtimi, sudarė geresnes sąlygas, nei jie buvo nusipelnę.“²⁵ O kiek toliau pažymi: „Rusija – pati tolerantiškiausia šalis Europoje. [...] Rusijoje gali rasti šimtus skirtingiausių religijų santarvės pavyzdžių; jau atsirado įprotis elgtis liberaliai.“²⁶ Tautiniu požiūriu Frankas lietuviu nuo lenko neskiria. 1812 metais Napoleonui įžygiavus į Vilnių ir ėmus telkti Lietuvoje kariuomenę, tačiau šaliai nepriklausomo statuso negarantuojant, esą, lietuviai šitaip keldavo savo nupuolusių dvasią: „Mes neteksime visko, tačiau liksime lenkai!“²⁷ Tad, kritikuodamas lenkų charakterį: „Nors tolerantiški, bet nepatikimi, užsispyrę ir nežino, ko nori“, Frankas turi mintyje visus buvusios lenkų ir lietuvių valstybės piliečius. Šių piliečių paramą Napoleonui ir karo su Rusija metu įkurtos Lietuvos Laikinosios Vyriausybės veiklą jis laiko klaida. Tuometinio Vilniaus universiteto rektoriaus pasirašytą šios vyriausybės atsišaukimą, raginantį sukilti provincijas, dar esančias rusų valdžioje, Frankas vadina nesusipratimu, o tokį rektoriaus J. Sniadeckio veiksmą – neišdildoma jo biografijos dėmė²⁸, nes rusų imperatorius Aleksandras, net laimėjęs karą, kurio metu dalis Lietuvos gyventojų rėmė priešą, atleido lietuviams, pareikšdamas: „Aš myliu Vilnių ir pasirūpinsiu jo gerove.“ Aleksandro požiūrį į Lenkijos karalystę *At-*

siminimų autorius lygina su požiūriu žemės savininko, kuris viską išspaus iš savo ūkio, nusipirks naujų žemių, dirbs jas su nepaprastu atsidavimu ir rodys pavyzdį kitiems savininkams²⁹.

Galime teigti, kad toks ekonominių bei kultūrinių interesų aukštinimas ir jų priešpriešinimas tautinėms ambicijoms iš tiesų mena sensimonizmo nuostatas ir iš esmės atliepia Benasio politines pažiūras. Tik Napoleono portretas visai kitoks, nei Balzaco romane. Patyrinėkime šį portretą prancūzų rašytojo kūrinyje iš arčiau.

Be funkcinio personažo – Napoleono kavalerijos kapitono Ženesto, – romano audinį išmargina ir apšviečia dar trijų buvusių Napoleono karių istorijos. Ženestą Benasis supažindina su „ginklo broliu“ – imperatoriaus armijos artileristu ir tiltininku Gondrenu, prieš tai papasakojęs jo istoriją. Nuo pat 1792 metų dalyvavęs Napoleono žygiuose į Italiją, Egiptą, tarnavęs Vokietijoje ir pagaliau papuolęs į Rusiją, šis karys esąs vienintelis išlikęs gyvas Berezinos tiltininkas. Mat prancūzų armija, besitraukdama iš Rusijos, turėjusi persikelti per apledėjusią Berezinos upę; iš 42 narsuolių tilto statytojų daugelį nusinešė upė, du baigė dienas Lenkijos ligoninėse, o jis pats **parvyko iš Vilniaus (Wilna) tik 1814 metais**, po Burbonų restauracijos³⁰. Atvykęs į Paryžių apkurtęs ir suluošintas, be to, nemokantis nei skaityti, nei rašyti, mynė Karo ministerijos įstaigų slenkščius, bet negavo nei kelionės išlaidų kompensacijos, nei užtarnautos kareivio pensijos – mat neturėjo jokių popierių (situacija panaši kaip kitame Balzaco romane „Pulkininkas Šaberas“). Nesulaukdamas

²⁵ *Ten pat*, 104.

²⁶ *Ten pat*, 110.

²⁷ *Ten pat*, 390.

²⁸ *Ten pat*, 388.

²⁹ *Ten pat*, 460.

³⁰ Balzac, 1978, 136.

paramos iš žmonių, kuriuos pats išgelbėjo, Gondrenas grįžo į savo kraštą. Susitaikęs su likimu, šis herojus nebeprašo išmaldos, o už menkiausią atlygį kasa griovius, sausina pelkes – daro tai, ko neapsiima dirbti kiti. Kasmet Imperatoriaus šventės – Austerlico mūšio paminėjimo dieną Benasis jam įteikia konjako „Napoleonas“ butelį, o 20 frankų monetą pajėgia išsiūlyti tik dėl to, kad joje įspaustas karvedžio portretas. Pagarbą šiam didžiadvasiui vyrui ėmė rodyti ir kiti bendruomenės nariai. O patį Gondreną guodžia tiktai vienas prisiminimas: kai pastačius tiltą per Bereziną šiam darbui vadovavęs generolas Eblė pristatė Gondreną Napoleonui, šis jį apkabino. Buvęs tiltininkas šį gestą vertina kaip didžiausią įvykį savo gyvenime ir atlygį už visus vargus. Jis tiki, kad, nepatyręs tokio pašventinimo, jau būtų iškeliaavęs Anapilin. Dabar yra gyvas šiuo prisiminimu ir viltimi, kad karvedys sugrįš; niekas negali jo įtikinti, kad imperatorius mirė. Gondrenas tikras, kad dėl karvedžio nelaisvės kalti tiktai anglai; todėl, Benasio nuomone, buvęs karys dėl menkiausios priežasties užmuštų bet kurį pro šalį keliaujantį anglą³¹.

Kitą istoriją pasakoja buvęs Napoleono pėstininkas Gondreno draugas Gogelatas, pristatomas kaip „plieninis vyras“, fanatiškai mylintis Napoleoną, kuris jam įteikęs kryžių Valutinios mūšio lauke 1812 metų rugpjūtį. Klausytis šio kario istorijų valstiečiai renkasi vakare į kluoną, prie žvakių šviesos. Benasis iš anksto atsiveda Ženestą, abu pasislepia ant šieno ir iš viršaus stebi sceną. Šešėliuotas ir niuansuotas apšvietimas pritinka pasakotojui, iš kurio klausytojai tikisi „paprasto stebuklo ar tikėtinos

neįmanomybės“, taip pasirodydami „gryniausios poezijos gerbėjais“³². Gogelatas pasakoja apie Napoleono gyvenimą, jo šlovės kelią, atskleidždamas istorines ir politines peripetijas taip, kad pasakojimas atrodo pernelyg sklandus eiliniam kariui, nors prisotintas kariškių žargonu, naivaus tikėjimo ir svarbiausia – vado sudievinimo. Mat dar prieš kūdikiui gimstant, Napoleono motina sapne regėjusi pasaulį, apimtą gaisro liepsnos. Ji meldusi Dievą saugoti kūdikį, o šis nurodęs sąlygą – sūnaus rūpestį šventos religijos atgaivinimu. Tik sudaręs slaptą sutartį ir saugomas aukštesnės galios, žmogus galėjęs išlikti gyvas neįmanomomis sąlygomis, kirsti priešų linijas švilpiant sviediniams, kartečių salvėms, traiškančioms kitus kaip muses. Gogelatas asmeniškai tuo įsitikinęs būtent **Ylavos (Eylau)** kautynių Rytprūsiose, netoli Karaliaučiaus, metu. Jis matęs, kaip Napoleonas nuo kalvos stebėjęs mūšio lauką per binoklį ir girdėjęs, kaip ištaręs: „Viskas gerai!“³³ Vienas garbėtroška intrigantas neva laukęs, kad imperatorius būtų nukautas, nes siekęs jo posto. Bet krito pats, kaip ir kiti valdovą supę vyrai. Tai leidžia daryti išvadą, kad Napoleono sutartis su Dievu skirta tik jam vienam. Norėdamas šią idėją sutvirtinti, Gogelatas grįžo prie Abukiro mūšio ir jo istorinių aplinkybių, kurių svarbiausia – Egipte siautęs maras ir valdovo gebėjimas neužsikrėsti: „Visi labai sirgo. Vien tik Napoleonas liko skaidrus kaip rožė.“³⁴ Tolesniame pasakojime Napoleono šventumas dar labiau ryškėja. Pasirodo, Egipto dykumoje, prie Sirijos, Mozės kalne jam apsireiškęs Raudonasis

³² *Ten pat*, 215.

³³ *Ten pat*, 220.

³⁴ *Ten pat*, 225.

³¹ Balzac, 1978, 137.

vyras ir jį sutvirtinęs. Antrą kartą pasirodęs, išpranašavo: „Išvysi, kaip pasaulis klaupiasi prieš tave; tu tapsi prancūzų imperatoriumi, italų karaliumi, Olandijos šeiminku, Ispanijos, Portugalijos, pietinių slavų provincijų valdovu, Vokietijos globėju, **Lenkijos išgelbėtoju**, pirmuoju Garbės legiono ereliu ir viskuo.“³⁵ Pasakotojas pažymi, kad Raudonasis vyras – tai Napoleono idėja, savotiškas jam tarnavęs pėstininkas, padėjęs karvedžiui bendrauti su savo žvaigžde; bet kartu ir tikras faktas, nes Napoleonas pats apie jį kalbėjęs. Gogelatui to visiškai pakanka, kad patikėtų. Pasak kareivio, jei imperatorius būtų sumanęs užkariauti Mėnulį, būtų tekę ruošti, krauti kuprines ir kopti – laimei, Napoleonas nenukreipė savo valios į tokį tikslą.

Mums įdomu, kad, toliau pasakodamas žygių istorijas, šis eilinis kareivis net moka paaiškinti sudėtingą Lenkijos situaciją. Nors „lenkai netvėrė džiaugsmu, nes Imperatorius sumanė juos prikelti, ir nuo to laiko Lenkija ir Prancūzija visuomet broliavosi“, prieš žygį į Rusiją ir prieš Drezdeno kongresą duoti „pažadai Lenkijai buvo apgaulingi“, – todėl ši šalis lemtingai atsidūrė „tarp dviejų ugnių“³⁶.

Tačiau tai nemenkina valdovo nuopelnų; pasakojimas baigiamas karžygio apoteoze: „Kokie buvo mūšiai! Austerlicas, kur armija manevravo kaip parado metu; Ylava, kur rusai buvo paskandinti ežere, lyg Napoleonui pūstelėjus virš jo bangų, Vagramas, kur kovėmės tris paras, nereikšdami jokio nepasitenkinimo. Pagaliau, mūšių buvo tiek, kiek šventųjų kalendoriuje.“³⁷

Trečias veikėjas, perteikiantis karo vaizdus, yra Ženestas. Paprašytas Benasio arba jo globotinės karstadirbio dukters, jis pasakoja savo nuotykius, iš kurių ryškiausias – asmeniškai susitikimai su Napoleonu. Vienas jų buvęs Frydlando mūšio išvakarėse. Grįždamas į savo stovyklą, Ženestas akis į akį susidūręs su Napoleonu ir šis jį atpažinęs: „Tu – kapitonas Ženestas? Buvai Egipte?“ Išgirdęs patvirtinantį atsakymą, tęsė: „Tau reikia sukti į kairę, greičiau pasieksi savo diviziją.“³⁸ Nepaprasta garbė kariui būti karvedžio atpažintam; iki šiol Ženestas mena kupiną gerumo vado balsą. Kitas asmeniškasis kontaktas įvyko Rošefore, iš kur imperatorius mėgino slapčia išplaukti. Ant jūros kranto vėl susidūrę kaktomuša, ir Napoleonas, dar sykį atpažinęs, tarė: „Taigi, nežuvome?“ Ženestas suskubo perspėti valdovą, kad jį lydintys maršalai nėra jo draugai. Napoleonas pasiūlė vykti kartu, nes „partija dar nebaigta“, bet Ženestas atsakė negalįs, nes turintis globoti be motinos likusį vaiką. Imperatorius pritarė pasirinkimui, ištaręs: „Drąsių žmonių ir Prancūzijai reikia! Prisimink mane. Tu vienintelis mano armijoje likęs gyvas „egiptietis“³⁹. Ir padovanojo tabokinę, liepęs ant jos išgraviruoti du žodžius: „Garbė“ ir „Tėvynė“. Aišku, kad Ženestas ją saugo iki šiol kaip brangiausią relikviją.

Ką byloja šios karo istorijos? Be abejo, jos nėra vien autoriaus fantazijų vaisius. Per daug gyvų išpūdžių, tikrų įvykių, net pavardžių. Pačiam Gogelatui (Goguelat) suteikta Napoleono generolo, mirusio 1831 metais, pavardė, minimi tikrai buvę imperatoriaus svitos nariai, tik jų žuvimo datos sumaišy-

³⁵ *Ten pat*, 228–229.

³⁶ *Ten pat*, 233.

³⁷ *Ten pat*, 231.

³⁸ *Ten pat*, 312.

³⁹ *Ten pat*, 312–313.

tos, ir panašiai. Mums atrodo svarbu, kad iš visų mūšių dažniausiai minima Ylava – tai liudija, kad šių kautynių vaizdas išliko ryškiausias, neabejotinai dėl **Antoine'o Jeano Groso paveikslo**⁴⁰; o dar svarbiau, kad paminėtas Vilnius ir 1814 metai – vadinasi, Gondrenas po prancūzų armijos atsitraukimo dvejus metus čia gydėsi. Biografai teigia, kad Balzacas dažnai susirašinėjo su savo draugu kapitonu Periolu (Périol), esą, kai kurias šio vyro savybes įkūnijo personažas Ženestas⁴¹. Jei Periolas su Napoleono armija pražygiavo panašų kelią, kaip romano veikėjai Ženestas ir Gondrenas, jis ir galėjo suteikti žinių apie garsųjį Vilniaus gydytoją Franką bei nuvesti dviprasmišką lenkų (o kartu ir lietuvių) padėtį.

Antgamtiskas Napoleono patarėjas paimtas iš populiarios poeto Pierre'o Jeano de Béranger dainos *Raudonasis vyrukas* (*Le Petit Homme Rouge*, 1826). Į istorinius įvykius įpinant legendinius, Napoleono portretas tampa antlaikiškas, su pretenzija į amžinybę, kaip ir minėtame Groso paveiksle. Gaubiamas šventumo aureole, apdovanotas mitologinėmis galiomis (Dievo siūstas, pasaulis prieš jį klaupiasi, yra nepažeidžiamas, jam pūstelėjus – kaip kokiam jūrų dievui – priešas nuskęsta ežere), karvedys pakylėjamas virš tikrovės ir jo istorija įgyja visus mito bruožus. Ne veltui netikima, kad toks žmogus gali mirti.

⁴⁰ Antoine'o Jeano Groso paveiksle „Napoleonas pirmasis Ylavos mūšio lauke“ (1807 vasario 9) („Napoléon Ier sur le champ de bataille d'Eylau“ (9 février 1807) vaizduojama scena, kai Napoleonas su savo svita apžiūri buvusio mūšio lauką ir įsako teikti pagalbą sužeistiesiems. Iš pastarųjų išskirtas lietuvių husaras, ištiesęs į valdovą ranką, prisiekiantis Napoleonui tarnauti taip ištikimai, kaip tarnavo Aleksandriui. Apie lietuvių vaidmenį šiame paveiksle žr.: Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašeliūnienė, „Kodėl ir kaip lietuvis husaras atsirado prancūzų dailėje“, *Kultūros barai* 11 (395), 1997, 68–72 ir 12 (396), 1997, 87–92.

⁴¹ Balzac, 1978, 344.

Napoleono žygių linija romane per daug stipri ir įspūdinga, kad būtų šalutinė. Galima sakyti, ji konkuruoja su svarbiausia – Benasio gyvenimo ir veiklos – linija. Abi linijos susipina taip, kad išryškintų viena kitą. Po kvietinių pietų Benasio namuose, kurių metu svarstoma civilizacijos pažanga, religijos nauda visuomenei ir pati valdymo esmė, o paskui aprodomas vienuoliškas šeimininko kambarys (galima aliuzija į Napoleono aplinką žygių metu) – Gondreno žygių istorija, kupina pasiaukojimo, didžiadvasiškumo ir valdovo garbinimo. Šią istoriją palydi mitinio mąstymo elementų turintys pasakymai, tikrai skirti jau ne Napoleonui, bet Benasiui: „Kur praeina Benasis, ten atneša laimę“ arba: „Jei (Benasis) pereina skersai javų lauką, javai geriau uždera.“⁴² Trečias romano skyrius simboliniu pavadinimu *Liaudies Napoleonas* pagaliau atskleidžia sumanymo esmę:

Benasis yra toks pat puikus strategas ir bendruomenės lyderis taikos metu, kaip Napoleonas – karo metais.

Kaimo gydytojas propaguoja vienvaldystę, tvirtą valdžią ir religiją (kaip ir Napoleonas), net pasisako prieš balsavimo teisę liaudžiai (nes ši, nesuvokdama esmės, balsuoja neteisingai) ir pabrėžia, kad geresnė išeitis visuomenei – vienas protingas valdovas, gebantis liaudžiai būti draugu.

Panašias pažiūras ir valdovo idealizaciją randame Jozefo Franko *Atsiminimuose*, tik čia adoravimo objektas – Napoleono priešas rusų imperatorius Aleksandras. Kad ir kaip būtų, daugelis *Atsiminimų apie Vilnių* vienaip ar kitaip susiję su prancūzų imperatoriaus asmenybe, karo žygiais, jo idėjų sklaida, tiesiogine ar netiesiogine įtaka vi-

⁴² *Ten pat*, 174.

sos Lietuvos likimui; pagaliau smulkiai aprašomas Vilniaus gyvenimas 1812 metais, šlovingas prancūzų karvedžio žygis į Rusiją ir katastrofiškas jo armijos atsitraukimas mūsų krašto keliais. Napoleono žygių linija Franko *Atsiminimuose* taip pat yra viena iš pagrindinių siužeto linijų.

Frankas Napoleono asmenybę vertina nevienareikšmiškai. Pripažįstamas karinis Napoleono talentas, pažymint, kad jį išvelgė ir rusų imperatorius, taip pat Napoleono įtaka Europai, kurią patyrė ir pats Frankas. Besirūpindamas Motinystės instituto steigimu Vilniuje, pradžioje sulaukdavo net patyčių. Požiūris pasikeitė 1810 metais, kai Napoleonas vedė su Marija Luiza proga įsteigė Motinystės institutą. „Tada visi ėmė baisyti mane girti“, – rašo Frankas⁴³. Tačiau pats nepritarė karvedžio asmenybės liaupsinimui, pabrėždamas, kad „Napoleono skyrybos su Žozefina sutvirtino ankstesnę mano prastą nuomonę apie šio pusdievio charakterį“⁴⁴. Napoleonas nedėkingas ir pasipūtęs – šias savybes Frankas ryškina, priešpriešindamas prancūzų imperatorių Aleksandriui. 1812 metų kovą profesorius dar netikėjęs karo tarp Aleksandro ir Napoleono galimybe. „Jokiu būdu nemaniau, kad šis užkariautojas jaustų dėkingumą ar bent palankumą visada draugiškam, susižavėjusiam ir pagarbos kupinam Rusijos imperatoriui, ne; laikiau Napoleoną perdėm apdairiu, kad jis nei iš šio, nei iš to leistųsi į avantiūrą, kurios jokiu būdu nelaimės [...]. Maniau, kad Napoleonas galų gale pamatė, kaip jo nekenčia vokiečiai, nors jų valdovai buvo

priremti sudaryti priverstinę sąjungą. Toji neapykanta galėjo bet kada sprogti.“⁴⁵ Tokie Franko pareiškimai išduoda neigiamo požiūrio priežastį: profesorius solidarizuojausi su savo tautiečiais vokiečiais, tuo paliudydamas, kad pačiam tautinis patriotizmas nėra visiškai svetimas. Tai dar labiau išryškėja komentuojant rusų ir prancūzų karo pabaigą. Pasak Franko, 1812 metais išviję priešą, rusai nusprendė išvaduoti Vokietiją iš Napoleono jungo. Už patirtus nuostolius jie teisėtai reikalavo dalies Varšuvos kunigaikštystės ir laisvos navigacijos Vyslos upe iki Baltijos jūros. Pagaliau šalia patikimų kaimynių – Austrijos ir Prūsijos – Rusija galės atsipūsti, išsigydyti karo žaizdas ir suklestėti kaip Vokietija⁴⁶.

O Jozefo tėvas akivaizdžiai neigiamos sūnaus pažiūros į prancūzų karvedį nepalaikė. Vienoje paskirtas paties Napoleono gydytoju konsultantu, po pirmų imperatoriaus apžiūrų pažymėjo, kad tai „didis žmogus“. Jaudindamasis dėl sūnaus priešiškumo Napoleonui, patarė būti atsargesniam ir linkėjo bendrauti su imperatoriaus gydytojais, ypač su jo vyriausioju gydytoju Corvisart'u, kuris labai maloniai buvo priėmęs Jozefą Franką savo namuose, kai šis lankėsi Paryžiuje. Be to, sužinome, kad mūsų profesoriaus pusbrolis tokiu pačiu vardu – Jozefas Frankas – kovėsi Napoleono armijoje, Vokietijoje pasižymėjo, gavo kapitono laipsnį ir buvo apdovanotas Garbės legiono kryžiumi⁴⁷. Galbūt ankstesnės tėvo simpatijos Napoleonui, jo gebėjimas laviruoti tarp dviejų imperatorių (Aleksandro šeimos gydytojas Peterburge, Napoleo-

⁴³ Frankas, 2001, 236.

⁴⁴ *Ten pat*, 310.

⁴⁵ *Ten pat*, 353.

⁴⁶ *Ten pat*, 460.

⁴⁷ *Ten pat*, 287.

no gydytojas konsultantas Vienoje) lėmė nuoširdų sūnaus rūpestį rusų karo belaisviais prancūzais Vilniuje. *Atsiminimuose* skaitome: „Tėvas gavo daugybę prancūzų, olandų, vokiečių, ypač italų šeimų laiškų su prašymais, kad pasidomėčiau jų giminaičių, karo belaisvių, likimu [...]. Viską atlikau kaip galima geriau.“⁴⁸ Daugiausia profesorius teikė pagalbą belaisviams gydytojams, net keliems užsieniečiams padėjo atgauti laisvę (tirolicėiui, italui, toskaniečiui ir kitiems), nes Franko nuomonę Aleksandras labai gerbė. Pabrėždami šią Vilniaus gydytojo ir mokslininko veiklą, turime teisę manyti, kad būtent 1812 metų karo belaisviai, grįžę į namus, skleidė žinias apie nepaprastą Jozefo Franko autoritetą ir gebėjimus, o tos žinios galėjo sudominti Balzacą.

Jau minėjome, kad Napoleono paveikslas Jozefo Franko *Atsiminimuose* oponuoja Aleksandro portretui. Rusijos imperatorius – dosnus, pagarbus, mandagus žmogus. Net sužinojęs, kad Napoleonas peržengė Nemuną, „Jo didenybė išliko malonus ir linksmas; taip gerai jis mokėjo valdytis“. Pats Napoleonas rektoriui J. Sniadeckiui pareiškęs: „Imperatorius Aleksandras yra geras karalius, filosofas soste.“ Ir pasiteiravęs, ar jis rūpinasi universitetu. Į tai rektorius atsakęs: „Universitetas už viską dėkingas Jo Didenybės dosnumui.“⁴⁹ Karo metu Aleksandras, Franko nuomone, elgėsi kilniai: „Jokiu būdu nenorėjo griebtis žiaurių priemonių; būdamas Vilniuje, atmetė planą nusiaubti Lietuvą išvedant visus gyventojus ir paliekant Napoleono armijai vien plačias dykras.“ Todėl Frankas netiki, „kad šis valdovas būtų davęs

įsakymą padegti senąją savo valstybės sostinę“⁵⁰. Frankas neaprašinėja visų baismus, lydėjusių per Vilnių bėgančius Napoleono armijos likučius, nors pakanka ir kelių smulkmenų, kad suvoktume, kokia katastrofiška buvo išbadėjusių ir sušalusiu karo belaisvių prancūzų padėtis. Ir štai tada, esą, „imperatorius Aleksandras per tris dienas atviromis rogėmis atlėkė iš Peterburgo į Vilnių. Jis darė viską, kad palengvintų žmonių kančias. Lydimas generolo adjutanto, lankė ligonines; **jis nepabūgo, kad gali užsikrėsti**“⁵¹.

Toks nugalėjusio valdovo gestas analogiškas Napoleono žygdarbiui Egipto karo metu, po pergalingo Abukiro mūšio, apie kurį pasakoja Balzaco personažas Gogelatas. Pastarasis pabrėžia Egipte siautus marą ir valdovo gebėjimą neužsikrėsti kaip jo atgamtiškos galios įrodymą. Prancūzų imperatorius, teikiantis pagalbą sužeistiesiems ir sergantiems, pavaizduotas kitame garsiaame **Antoine'o Jeano Grosa paveiksle** „Napoleonas, aplankęs sergančius maru Jafos ligoninėje“ („Napoléon visitant les pestiférés de Jaffa“ (1804)). Paveikslas buvo sumanytas, siekiant išsklaidyti slogų įspūdį, kurį paliko Jafos civilių gyventojų žudymas ir žiaurios keturių tūkstančių turkų, pasidavusių prancūzams už pažadą, kad paliks juos gyvus, skerdynės. Meno kūrinyje pavaizduotas gailėstingumas tarsi atpirko prievartos aktą ir pakylėjo jo vykdytoją virš jį adoruojančios minios, prilygindamas šventajam Liudvikui, liečiančiam užsikrėtusiųjų maru žaizdas⁵².

⁵⁰ *Ten pat*, 392.

⁵¹ *Ten pat*, 398.

⁵² *Le Romantisme* par Jean Clay, Paris: Hachette, 1980, 230–231.

⁴⁸ *Ten pat*, 415.

⁴⁹ *Ten pat*, 387.

Neabejojame, kad šio Balzaco mėgstamo dailininko kūrinys įkvėpė Napoleono pės-
tininko pasakojimą romane – literatūros
ir dailės ryšys čia akivaizdus. Ne veltui
Groso pavardė figūruoja daugelyje Bal-
zako romanų (*Birža, Pusbrolis Ponsas* ir
kituose), o romano „Pulkininkas Šaberas“
herojus gimė išžiūrėjus būtent į mūsų mi-
nėtą Grosą paveikslą „Napoleonas Ylavos
mūšio lauke“ (1808)⁵³.

Jei manytume, kad profesorius Fran-
kas, pasireiškęs ir kaip meno mylėtojas
(daugiausia muzikos ir teatro srityje), be-
silankydamas Paryžiuje, galėjo šį paveiks-
lą pamatyti (priminsime, kad pats Jozefas
buvo imperatoriui pristatytas, tad sukosi
aplinkoje, kuri labai vertino staiga išgarsė-
jusį Grosą kūrinį) arba vėliau apie jį su-
žinoti (Paryžiuje kūrinys turėjo didžiulį ir
ilgalaikį pasisekimą), galėtume teigti, jog
Atsiminimų fragmentas yra literatūrinė
aliuzija, kurios šaltinis abiem autoriams
(Frankui ir Balzacui) yra bendras. Tačiau
neturėdami tikslesnių duomenų, konsta-
tuojame analogiją, turinčią realų pagrindą:
Aleksandras iš tiesų galėjo lankytis
ligoninėse. O rusų kariuomenės elgesys
su belaisviais, nesirūpinant jų gyvybės
palaikymu (kaip antai: „nugalėtojai keletą
šimtų karo belaisvių uždarė bažnyčioje. Į
vidų atsitiktinai pateko šuo, ir tą pačią aki-
mirką nelaimingieji sudraskė jį į skutelius
ir prarijo“⁵⁴) turi pateisinimą, kurį išsako
pats rusų imperatorius: „Ponai, jei būtume
patys kvietę jus į Rusiją, būtume suruo-
šę geresnį priėmimą.“⁵⁵ Šioje situacijoje

Aleksandro dorovinės savybės dar labiau
išryškėja: jis lanko tuos, kuriuos, priešin-
gai Napoleonui, žudė ne savo valia, o tik
gynybiniais tikslais.

Aleksandro portretas Franko *Atsimini-
muose* išpuoselėtas ir išgrynintas, pakylė-
tas iki idealaus valdovo aukštumų. Rusų
imperatorius esąs nepriekaištingo elgesio,
dosnus, pagarbus (nenustojo gerbti net
pralaimėjusio Napoleono), atlaidus (atlei-
do lietuviams, išlaisvino Leipcigo mūšyje
paimtus į nelaisvę lenkus), rūpestingas (ir
toliau rūpinasi Lietuvos gerove) bei išmin-
tingas. „Religiniai imperatoriaus jausmai
gražiai atsiskleidė, kai jis prisidėjo prie
Šventosios sąjungos, sudarytos Paryžiuje
1815 metais rugsėjo 4/26 dieną. Ją sudarė
trys galingi valdovai (Rusijos, Austrijos,
Prūsijos – *N. V. K.*) prisiekę vadovautis
meilės, teisingumo, taikos principais.“⁵⁶
Taigi, priskyrus dar ir religinį aspektą, por-
tretas įgyja net ir šventojo bruožų.

Toks portreto idealizavimas atspindi
Jozefo Franko politines pažiūras, kurių
pagrindas – troškimas, kad valstybė būtų
valdoma šviesios asmenybės, išmintingo
administratoriaus, valdymo forma – impe-
rija, monarchija ar respublika – ne pirmoje
vietoje. Svarbiausia, kad būtų leista laisvai
plėtoti visuomenei naudingą veiklą, įgy-
vendinant savo pašaukimą. „Mano nuomo-
ne, ten, kur medicina susisieja su morale ar
politika, reikia išsaugoti pagarbą religijai
ir valdžiai“⁵⁷, – tvirtina Frankas, tokios pa-
garbos mokydamas ir savo studentus. Jis
cituoja medicinos ir chirurgijos daktaro,
Paryžiaus ir Vilniaus medicinos draugijos

⁵³ Olivier Bonard, *La peinture dans la création bal-
zacienne*, Genève: Librairie Droz, 1969, 56.

⁵⁴ Frankas, 2001, 397.

⁵⁵ *Ten pat*, 398.

⁵⁶ *Ten pat*, 481.

⁵⁷ *Ten pat*, 193.

nario, lenkų armijos vyriausiojo chirurgo Leopoldo de Lafonteno žodžius: „Man atrodo, mes gyvename vienoje valstybėje, nors mus valdo skirtingi valdovai. Juk Mokslo respublika nepripažįsta sienų.“⁵⁸ Gydytojo pašaukimas leidžia pakilti virš politinių, socialinių ar religinių konfliktų. Šią nuostatą patvirtina citata iš Johano Pėterio laiško sūnui: „Gražus gydytojo pašaukimas! Visa jo šlovė – padėti kenčiantiems žmonėms, draugams ir priešams.“⁵⁹

Troškimas regėti valstybės valdovo poste stiprią asmenybę lemia ir Balzaco romano protagonisto politines nuostatas. „Valdžia, įstatymas turi būti vieno žmogaus rankose – vieno kūrinys“, – tvirtina Benasis. Kitas Balzaco studijų grupės narys Maxas Andréoli teigia, kad Balzacas sąmoningai parinko savo istorijai veiksmo laiką paskutiniuosius Karolio X valdymo metus: jo tikslas buvo parodyti, kad valdymo sąstingis visuomenei yra katastrofiškas; Prancūzijoje monarchija susilpnėjusi, nes nėra asmenybės⁶⁰. Jau vien dėl to galime manyti, kad romanas turi didaktinį tikslą. Sakytume, tikrasis jo herojus – Napoleonas, kurio valdymo metai jau praeityje, o tos šlovingos praeities nostalgija ir teikia imperatoriaus paveikslui nerealių bruožų. O avanscenoje – pavyzdingas nedidelio kantono administratorius, talentingas gydytojas, gebantis valdyti ir be rašytinių įstatymų, remdamasis vien savo autoritetu. Jis pažįsta visus savo pavaldinius, žino jų stiprybes ir silpnybes, derina jų interesus ir

džiaugiasi, jeigu pavyksta. Maxas Andréoli pažymi, kad vis dėlto Benasis yra „savo prigimtimi regresyvio valdžios atstovas“, ją gerbiantis ir dėl to tramdantis bet kokias kraštutines tendencijas⁶¹. Iš žemutinės miestelio dalies jis deportavo vargšus silpnapročius, siekdamas sveiko gyventojų prieauglio. „Mūsų slėnyje nėra blogų pavaldinių, – aiškina jis Ženestui, – Jei staiga pasitaiko, siunčiu į armiją, kur jie tampa puikiais kariais.“⁶² Gydytojas filosofiškai mąsto apie visuomenės tvarką. Esą, įstatymas numato lygybę, bet visuomenės pagrindas – natūrali nelygybė. Kaip sukurti pozityvią teisėtvarką, adekvačią dieviškai tvarkai? Pajungiant įstatymą aukštesnei valiai. Sujungus sostą ir altorių. Tai nereiškia, jog būtina gąsdinti liaudį; svarbiau, kad valdantys aristokratai atsiskaitytų už savo veiksmus aukštesnei valiai, be kurios valdžia pasidarytų nepakenčiama. Gydytojo pašaukimui šis Balzaco idėjų skelbėjas suteikia net šventumo aureolę: „Religingai pasišvenčiu miestelio chirurgo profesijai.“⁶³ Tad monarchija ir bonapartizmas – problemiškas, tačiau įmanomas derinys.

Gilinantis į rimtus, ilgus ir nuobodokus svarstymus, galima sutikti su romano vertintojais, pabrėžiančiais, jog ši kūrinį galima skaityti kaip manifestą, kuriame dėstomos rašytojui svarbios filosofinės, politinės ir visuomeninės tezės. Pasak Maxo Andréoli, Balzacas parašė romaną, kuriame tarsi niekas nevyksta, nes čia utopija – susijusi su prometėjišku tikėjimu spindinčia ateitimi – pergali pasakojimą. Minčių dėstymą

⁵⁸ *Ten pat*, 204.

⁵⁹ *Ten pat*, 463.

⁶⁰ Max Andréoli, « Le Médecin de campagne: idéologie et narration », *L'Année balzacienne: nouvelle série* 10, Paris: Presses Universitaires de France, 1989, 228.

⁶¹ *Ten pat*, 225.

⁶² Balzac, 1978, 189.

⁶³ *Ten pat*.

pertraukiantis koks prisiminimas, išpažintis, legenda tenkina skaitytojo smalsumą taip, kad šis romanas be pasakojimo pasirodo kaip pasakojimai be romano. Tačiau ne vien intarpai varijuoja viso pasakojimo toną. André Vanoncini pažymi, kad romane regioninio rojaus paveikslams oponuoja ligų, skurdo ir kančios temos, ir tai yra atsvara lyriniams gydytojo skrydžiams. Sakytume, visa kūrinio medžiaga dėstoma kontrasto principu: po skyriaus „Šalis ir žmogus“, kuriame susipažįstame su iškilia Benasio asmenybe ir jo valdymo principais, eina skyrius „Per laukus“, kuriame gyvi kaimo buities paveikslai pertraukiami apmąstymų ir ekskursų į praeities laikus, tolesnį skyrių „Liaudies Napoleonas“, kurio puošmena – paslaptingas ir poetiškas Gogelato pasakojimas apie Napoleono žygius ir stebuklingus nutikimus, keičia „Kaimo gydytojo išpažintis“, nukelianti skaitytoją ant žemės, atskleidžianti Benasio portreto tamsiąją pusę, susidedančią iš žmogiškų silpnųjų ir nuodėmės patirties.

Pasirodo, jaunystėje, besimokydamas Paryžiaus licėjuje – Medicinos mokykloje, Balzaco protagonistas įsitraukė į salonių bei teatrinį sostinės gyvenimą, gebantį demoralizuoti jaunimą; tapo laisvamaniu, tingiu ir tuštybės kupinu jaunuoliu. Suviliojo merginą, o bendrą kūdikį įsūnijo tik šiai mirus. Po kiek laiko nusprendė vesti tyrą, gražią, turtingą, išsilavinusią merginą iš labai griežtų religinių ir moralinių principų besilaikančios šeimos. Kadangi neturėjęs drąsos išpažinti savo nuodėmių, jam buvo atsakyta. Merginos vardas – Evelina. Išsiskyęs su mylimąja, prarado ir sūnų; galvojo apie savižudybę. Vedamas šio tikslo, pėsčias atėjo į didįjį šartriečių vienuolyną (La Grande-Chartreuse). Čia

suprato, kad kalnų tyla – pernelyg tobulas prieglobstis, tik skatins egoizmą. Geriau jau tarnauti žmonėms, raišioti vargšų žaizdas; darbas yra aktyvi malda.

Benasio jaunystės istoriją antrina intymūs Ženesto nuotyčiai Lenkijoje, kurių rezultatas – ligotas įsūnis; tai jam kapitonas ieško patikimo gydytojo (Benasis jį išgydys). Kelias į pasakojimą įpintas meilės istorijas vienija viena idėja – neišsipildymo. Prieš mirtį Benasis gavo laišką iš Paryžiaus; dar neperskaitęs, sušuko: „Dieve mano, gal ji laisva!“ Tačiau skaitydamas verkė ir kaito, kol veidas tapo violetinis. Pradėjo dusti, tarnas įmetė laišką į ugnį. Kol atvyko pagalba, Benasis buvo beveik miręs, niekas nebeпадėjo.

Balzaco tyrinėtojai pripažįsta, kad skyriuje „Benasio išpažintis“ Balzacas pasakoja savo istoriją: tuo metu jį paniekino koketiška moteris (Henrietė, markizė de Castries); galvojo apie kerštą, bet tokią یشهitį atmetė, mėgino užsimiršti. Paskutinis paslaptingas laiškas gali būti aliuzija į ankstesnę arba ir į naują mylimąją Eveliną Hanską.

Kaimo gydytojas rašytas 1832-aisiais, kai Balzacas pradėjo gauti laiškus iš Nepažįstamosios, kuri po gero pusmečio pasisakė, kas esanti. Pasak Patric Berthier, tuomet romanistas ryžosi perrašyti savo pagrindinio personažo gydytojo Benasio išpažintį, suteikdamas jo istorijos herojei vardą – Evelina. Bebaigiąs romaną, jau manė, kad „Gydytojas“ gali juos suartinti. Tereikia sukurti patetišką Jėzaus Kristaus istorijos imitaciją. Mat 1832 metų gale naujame savo laiške Evelina Hanska rašė: „Jūsų genijus man regisi kilnus, tačiau reikia, kad jis taptų dieviškas.“⁶⁴ Bal-

⁶⁴ Balzac, 1978, 349–350.

zakas jautė silpnybę tokiam „ugningam ir mistiškam tonui“, Evelinos dėka Benasio išpažintis tapo labiau moralizuojanti⁶⁵. Tad galime teigti, kad susirašinėjimas paskatino panaudoti dar daugiau sakralumo ir moralizuojančių elementų švietėjiškame – didaktiškame pasakojime apie miestelį, kurį civilizavo vienuoliškas pasaulietis – „kaimo gydytojas“. Tačiau dėl paties gydytojo personažo Evelina, matyt, tikrai nekonsultavo, nes istorija buvo sumanyta gerokai anksčiau. Nebent, besistengdamas įtikti naujai korespondentei, rašytojas vieną kitą savo personažo bruožą paryškino.

Po „Išpažinties“ Benasio portretas buvo baigtas, o ryšys su talentinguoju Vilniaus gydytoju gerokai susilpnėjo. Tad vargu ar tikslinga sureikšminti panašias Benasio asmeninio gyvenimo detales, lyginant su Franko *Atsiminimuose* minimais faktais, kaip tai daro savo straipsnyje Bogušis⁶⁶. Jis pažymi, kad Frankas augino prie savo buto durų rastą pamestinuką, kaip Benasis globojo benamę našlaitę (galėtume pridėti dar vieną sutapimą: abiejų išūniai mirė); profesorius užsimena apie savo meilės nuotykius, kaip Benasis prisipažįsta jaunystėje turėjęs bohemiško gyvenimo patirties. Vadinasi, abu ir šioje srityje artimi. Vis dėlto, aptariant intymiąją asmenybės pusę, panašumai neatperka esminių skirtumų. Akademinės visuomenės pažiba Frankas kartais leisdavo sau šiek tiek pafliртуoti su pacientėmis ar šiaip aukštuomenės damomis, su kuriomis susipažindavo pobūvių, priėmimų metu, tačiau visą laiką gyveno su žmona Kristina, kuri jam puikiai talkindavo,

rengiant vakarus, koncertus, spektaklius. Frankas suorganizavo Vilniuje ne vieną europinio lygio renginį, pats mėgo vaidinti, muzikuoti, dainuoti, ruošdavo naujameitinius pobūvius draugams, pasižyminčius nepaprastu išradingumu. Niekas bendra su vienuolišku Benasio gyvenimu miestelyje, su jo požiūriu į teatrą ir muziką. Balzaco herojus dėl savo jaunystės nuodėmių kaltina netikusius sostinės papročius; mat jaunuolis uoliai mokėsi tol, kol išitraukė į teatrinį gyvenimą, gebantį demoralizuoti jaunimą. Prisimindamas jaunystės klaidas, Benasis uždraudžia miestelyje šokių vakarus – moralės labui.

„Kaimo gydytojo“ siužetui asmenišką išpažintys ir intymios detalės, nors ir labai kuklios, suteikia intrigos ir nuoširdumo, o Benasio paveikslą daro žmogiškesnį ir tikresnį. Tačiau paprastumas ir natūralumas čia neturėjo užgožti tam tikro misticizmo ir patetiškos rimties, tinkančios šventojo istorijai. Jos pabaigoje sužinome, kad į Benasio laidotuves susirinko visa gyvenvietė. Laidojo kaip šventąjį, kapinėse pastatė dvidešimties pėdų aukščio piramidę iš žemės ir pridaigintų gėlių. Atvykęs į šias liūdnas apeigas, Ženestas išgirdo iš Gogelato taikliausią apibūdinimą: **Benasis** – mūsų **slėnio Napoleonas**. Įkvėptas kaimo gydytojo, kapitonas ima elgtis panašiai – dalyti vargšams, rūpintis čiabuvių likimu ir pažada sugrįžti į šį miestelį, kai tik išeis į pensiją. Tad romano pabaiga viltinga – nemirtingumą pelno ne tik legendinė šlovė, bet ir tęsiami darbai.

Romanui pasirodžius, 1833 metų rugsėjį, vienai savo širdies damų (Zulmai Carraud) Balzakas rašė: „[...] perskaitysite šį puikų veikalą ir pamatysite, kur nu-

⁶⁵ *Ten pat.*

⁶⁶ Bogušis, 1975, 36–37.

ėjau. Garbės žodis, manau, galiu ramiai numirti, nes padariau didelį darbą savo kraštui. Man regis, ši knyga vertesnė už įstatymus ir laimėtus mūšius. **Tai veiksmo evangelija.**⁶⁷

Galėtume teigti, kad Jozefo Franko *Atsiminimai* taip pat yra „veiksmo evangelija“ – tiek daug juose troškimo ir ryžto siekti sveikesnės ir švaresnės, šviesesnės ir teisingesnės būties. Iškeldami didžiausią vertybę – kūrybingą ir prasmingą veiklą, – jie kupini paties veiksmo adoravimo.

Žinoma, kūrinių negalima lyginti žanro ir stiliaus prasme. Autentiški atsiminimai – ne romanas, jų autorius neturi tikslo sukurti baigtos visumos, kurioje atskiros dalys koreliuotų tarpusavyje, įteigdamos aiškia struktūrą. Be to, mes apeliuojame tik į Franko *Atsiminimus apie Vilnių*, o profesorius yra palikęs, kaip minėjome, net penkis atsiminimų toms. Pasakojimo maniera taip pat skirtinga. Jų mes ir nelyginame. Tačiau būtent tipologinė dviejų šaltinių analizė leidžia atskleisti romano herojaus ir atsiminimų protagonisto panašumus bei skirtumus, o tai mums šiuo atveju svarbiausia.

Kokios išvados darytinos iš mūsų analizės?

Visų pirma, sekdami Vytautu Bogušiu, tipologiškai palyginome išorinius dviejų herojų portretus. Balzacas gydytojo Benasio išvaizdą apibūdino gyvai ir vaizdingai, o Jozefas Frankas savo išorės neaprašinėja. Tačiau išlikę portretai, ypač Jono Rustemo tapytas paveikslas, stebina savo panašumu į romane pateikiamus protagonisto „išorinius dokumentus“. Na, o pastebėti skir-

tumai (nosies forma, veido oda, auksiniai žiburiukai akyse) mena paties prancūzų rašytojo portretą ir liudija Balzaco kūrybos manierą: kuriami „sintetiniai“ išoriniai ir vidiniai personažų paveikslai.

Vidinį portretą charakterizuoja santykiai su aplinka. Abu herojai nesunkiai įgyja aplinkinių pasitikėjimą ir, metams bėgant, jų autoritetas stiprėja taip, kad pagaliau jie tampa savo krašto lyderiais. Abu neabejotinai turi organizatoriaus talentą, yra puikūs strategai ir diplomatai. Abu kuria planus, kaip pagerinti varguomenės padėtį. Jie ne tik veltui gydo vargo ir skurdo prispaustus žmones, bet ir rūpinasi jų ateitimi, steigia labdaros įstaigas, globoja našlaičius. Santykiai su pavaldiniais mena pavyzdingus „tėvo ir vaikų“ šeimyninius ryšius. Pasižymi ir pavyzdingu bei kilniu požiūriu į savo profesinę veiklą: abu gali ir siūlosi dirbti be atlygio, abiem turtas yra ne tikslas, bet priemonė. Mielaširdingumas ir humanizmas neabejotinai yra išskirtiniai abiejų gydytojų bruožai, tad konstatuojame panašų literatūrinio herojaus ir jo prototipo asmenybės modelį.

Mūsų analizė patvirtino ne Brua, bet Bogušio teiginį dėl panašių politinių koncepcijų: abu esą savotiški demokratai monarchistai, lenkiantys galvas prieš valdovus, bet veikloje labiau pasikliaujantys savo jėgomis; abu abejingi religijai, bet manantys, kad tikėjimas reikalingas. Tokią išvadą patikslino ir paaiškino dviejų šaltinių gretinimas šiuo svarbiu aspektu. Išryškėjo analogiškos pasaulėžiūros pagrindas – kelių politinių kryptių derinimas. Monarchija ir bonapartizmas, misionieriškas apolitizmas ir sensimonizmas, apibūdinantys Benasio pasaulėjautą kaip paradoksalų junginį, sa-

⁶⁷ Balzac, 1978, 350.

votiškai artimi ir Frankui. Ryškindamas administracinio valdymo prioritetą, pabrėždamas ekonominius veiksnius, Frankas palieka nuošalyje asmeninės ir kolektyvinės tapatybės problemą, patriotizmą ir nacionalizmą. Svarbiausia, kad visuomenei vadovautų ryški asmenybė, protingas valdovas, gebantis liaudžiai būti draugu. Šioje srityje abu gydytojai buvo pavyzdys savo kuruojamoms apylinkėms: Benasis, talentingai valdantis vieną Prancūzijos kantoną, net pavadintas „slėnio Napoleonu“; Jozefą Franką, ne mažiau talentingai valdžiusį tą Vilniaus administracinį ūkį, kuris jam buvo pavestas, galėtume prilyginti *Atsiminimuose* figūruojančiam rusų imperatoriaus Aleksandro portretui.

Apie Franko požiūrį į Napoleoną ir dviejų imperatorių santykius Bogušis neužsimena. O mes esame linkę manyti, kad būtent neigiama prancūzų karvedžio traktuotė prancūzų tyrinėtojus labiausiai ir vertė abejoti Franko, kaip Benasio prototipo, vaidmeniu. Napoleono siužetinė linija romane yra nepaprastai svarbi; ji susipina ir konkuruoja su kantono valdytojo Benasio gyvenimo ir veiklos aprašymu taip, kad abiejų likimo dramos baigiasi savotiška apoteoze, garantuojančia abiem nemirtingumą. Be to, pažymėjome, kad šioje istorijoje įamžinamas Vilnius, iš kurio sveikam ir pagydytam įmanoma grįžti į tėvynę. Franko *Atsiminimuose* Napoleono siužetinė linija taip pat labai svarbi, tačiau vyraujantis kritiškas požiūris į Napoleono charakterį ir karines avantiūras oponuoja prancūzų rašytojo nupieštam idealiam karvedžio paveikslui. Tokia antinomija turėjo šokiruoti Balzaco studijų grupės narius Prancūzijoje, susipažįstančius su Franko memuarais ir mėginančius gretinti prototipo politines nuos-

tatas su herojaus pasaulėžiūra. Be abejo, Napoleono traktuotės lyginimas atidengia ryškiausius skirtumus, kurie, kaip manome, ir leido Brua teigti, jog politinių koncepcijų panašumų nėra. Tačiau mūsų atlikta imperatoriaus Aleksandro portreto analizė Jozefo Franko *Atsiminimuose* atskleidė panašią kūrybos manierą: valdovo portretas idealizuojamas įvairiais būdais. Išryškinus vien teigiamas asmenybės savybes ir charakterio bruožus, administratoriaus talentą ir krikščionišką atlidumą nugalėtiems priešams, teikiant jiems pagalbą, nežiūrint pavojaus sveikatai, rusų imperatoriaus paveikslas įgyja net šventojo bruožų. Šį atvejį palyginę su romane vaizduojama scena, kurią įkvėpė, kaip manome, Antoine'o Jeano Grosio paveikslas, konstatuojame galimą literatūros ir dailės ryšį ne tik Balzaco, bet ir Franko literatūrinėje kūryboje.

O analogiškus asmeninio, intymaus gyvenimo faktus minime, tačiau šioje srityje, regis, yra daug daugiau skirtumų, negu panašumų. Beje, panašumus dar galėtume tirti, pasitelkę kitus, į lietuvių kalbą neišverstus, Franko *Atsiminimų* tomus. Dabar pastebime svarbų neatitikimą: mūsų krašto gydytojas visą Vilniaus laikotarpį gyveno su žmona, o Benasio viengungiškos būties priežastis romano gale atsiskleidžia taip, kad prasiveržęs ilgai slėptas meilės jausmas net susargdina ir numarina herojų.

Skirtumų yra ir daugiau. Franko gabumai muzikos ir teatro srityje neturi analogo Balzaco romane, prancūzų rašytojas neapdovanojo savo personažo pedagoginiu ir moksliniu talentu, kaimo gydytojo šlovė, nors ir lyginama su Napoleono garbe, yra regioninė, o Jozefo Franko darbai ir veikla žinomi visoje Europoje. Tai patvirtina ir vieno iškiliausių XIX amžiaus rašytojų

pasirinkimas, garsinantis Vilniaus universiteto ir jo medicinos profesoriaus vardą ne tik mokslo, bet ir literatūros srityje.

Šis tyrinėjimas leidžia pakoreguoti 1975 metais skelbtą Bogušio teiginį, jog Benasis yra Franko literatūrinis portretas. Mūsų formuluojama pagrindinė išvada atsargesnė: kaimo gydytojo Benasio literatūrinis portretas turi neabejotinų analogijų su Franko *Atsiminimuose* piešiamu Vilniaus gydytojo portretu. Tai, kad pastarasis kūrinyse paremtas tikrais faktais, liudija ir garsusis Balzaco laiškas, patvirtinantis sklindančius gandus apie nepaprastą asmenybę – Vilniaus universiteto profesorių Jozefą Franką. O kadangi Balzacui – realistiui rašytojas turi būti visų pirma atidus gy-

venimo stebėtojas, tikrų istorijų aidai virto sukurto personažo gyvenimo audiniu.

Naujų faktų apie Balzaco ryšius su pažinojusiais Franką nesuradome (neranda jų ir Balzaco studijų grupės nariai Prancūzijoje), tačiau įtikinamiausias atrodo Napoleono armijos kapitono Périolo vaidmuo, teikiant rašytojui informaciją apie Rusijos karo žygį ir sužeistų karių slaugymą Vilniaus ligoninėse. Be to, logiška manyti, kad rašytoją, ieškantį idealaus gydytojo, organizatoriaus ir dvasinio žmonių vadovo pavyzdžio tikrovėje, turėjo įkvėpti mūsų krašte buvusių kitų šalių gydytojų, mokslininkų, garsių aktorių pasakojimai apie Vilniaus gydytoją ir profesorių Jozefą Franką.

LE PROFESSEUR DE L'UNIVERSITÉ DE VILNIUS – PROTOTYPE D'UN PERSONNAGE DE BALZAC

Nijolė Vaičiulėnaitė-Kašelionienė

R é s u m é

Le point de départ de notre analyse – une lettre d'Honoré de Balzac à sa soeur dans laquelle l'écrivain français mentionne Joseph Frank, médecin et professeur de l'université de Vilnius, comme prototype du héros de son roman *Le médecin de campagne*. Nous proposons une nouvelle interprétation de ce fait en nous basant sur l'analyse aspectuelle comparative du roman de Balzac et des *Mémoires* de Joseph Frank. Elle a révélé les ressemblances et les divergences de leurs personnages principaux. Les portraits physiques mêmes de Frank et d'un héros de Balzac, Benassis, se ressemblent étonnamment. Les traits remarquables de leurs portraits moraux sont la bienveillance et la bienfaisance; les conceptions politiques ayant pour base le mariage de tendances différentes sont pareilles aussi; tous les deux sont organisateurs de talent, diplomates et leaders de leurs

pays. Nous prêtons l'attention à leurs points de vue sur la puissance impériale. Le thème de Napoléon est capital dans la composition de *Médecin de campagne*; il est significatif dans les *Mémoires* aussi; mais au lieu du portrait idéal de Napoléon dessiné par Balzac, nous trouvons l'idéalisation de l'empereur russe Alexandre, tandis que Napoléon, à l'avis de Frank, est un ennemi farouche. Cependant la manière d'idéalisation est pareille, ce qui prouve l'accent particulier mis sur l'importance de la personnalité dans le domaine de la politique en général. Malgré les divergences diverses, nous constatons que le portrait littéraire de Benassis est constitué en partie des traits significatifs du médecin de Vilnius Joseph Frank, ce qui permet de considérer ce dernier comme un des prototypes du héros de roman de Balzac *Le Médecin de campagne*.

Gauta 2009 05 05

Priimta skelbti 2009 06 24

Autorės adresas:

Visuotinės literatūros katedra
Vilniaus pedagoginis universitetas
T. Ševčenkos g. 31, Vilnius
El. paštas: nijolekas@yahoo.com